

УДК 378

DOI: 10.31376/2410-0897-2021-1-198-204

ПІДГОТОВКА РОБІТНИЧИХ КАДРІВ ДЛЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Росновський Микола Григорович

кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

e-mail: nicolairos52@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9240-3198

Чумаченко Олена Анатоліївна

кандидат історичних наук, доцент

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

e-mail: jasminel@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6889-5221

У статті обґрунтовано необхідність підготовки та особливості відбору робітничих кадрів для фермерських господарств в умовах їх становлення та розвитку в Україні. Підкреслюється, що в умовах сьогодення необхідно створювати якісно нову школу підготовки кадрів для фермерських господарств, які володітимуть різнобічними знаннями та вміннями. Наведено приклади професійних умінь, знань та особливостей відбору майбутніх робітників фермерських господарств у деяких розвинутих країнах світу.

***Ключові слова:** фермерські господарства, кадри робітничих професій, професійна підготовка, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Багаторічний досвід господарювання на землі в розвинутих країнах світу свідчить, що однією з ефективних форм господарювання у селі, важливим засобом розв'язання продовольчих, економічних і соціальних проблем суспільства та сільських територій, зокрема, є фермерські господарства. Сучасний стан сільського господарства дає можливість передбачати у розвитку фермерства один із шляхів його майбутнього перспективного розвитку, а активна динаміка економічних та політичних перетворень, що відбуваються в українському суспільстві, вимагають активної та адекватної реакції.

Оскільки основою політичної незалежності Української держави, як і інших країн світу, є надійне продовольче забезпечення населення, то проблема становлення, розвитку та функціонування фермерських господарств належить до найпріоритетніших завдань суверенної України з історичної, економічної, політичної та інших точок зору. У цьому контексті вважаємо, що різнобічний розгляд вказаних питань, зокрема щодо підготовки робітничих кадрів для агроформувань, є досить актуальним в умовах сьогодення, коли відбувається активне становлення та розвиток фермерських господарств у нашій країні.

Наразі в Україні на розвиток фермерських господарств впливає багато чинників, а саме: недосконалість законодавчої бази; слабка підтримка з боку державних та регіональних утворень; слабкий розвиток інфраструктури збуту, переробки і зберігання готової продукції; недостатність методичного забезпечення організаційно-економічної діяльності фермерських господарств, а головне – дефіцит кваліфікованих кадрів.

Система підготовки кадрів для сільської місцевості в радянські часи була вузькопрофільною, а працю умовно поділяли на виконавчу та управлінську. Вважали, наприклад, що є тракторист, який управляє трактором, і повинен бути керівник, який управляє трактористом. Життя показало, що саме у фермерських господарствах поєднуються управлінські та технологічні функції [2, с. 225–230].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку аграрної галузі України можна констатувати значну кількість методологічних і методичних публікацій, що визначають організаційно-економічні основи функціонування фермерських господарств як на мікро-, так і на макрорівнях. Проте ці питання є недостатньо відпрацьованими, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень.

Проблеми організації та діяльності фермерських господарств, розв'язання яких є життєвою необхідністю, досліджуються в працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Вітчизняними науковцями, які займаються вивченням означених проблем, є І. Брюховецький, П. Гайдучий, Г. Головка, М. Дем'яненко, М. Коцупатрий, О. Ковбаса, Т. Маренич, М. Огійчук, Н. Пономаренко, П. Саблук та ін. Незважаючи на значне наукове опрацювання, проблема функціонування фермерських господарств у нашій країні залишається ще недостатньо вивченою. Велика кількість питань щодо розвитку вказаних господарств в Україні потребує подальшого дослідження. Зокрема, важливими є питання розвитку цих господарств з історичної, соціальної, політичної та інших точок зору.

Досить цікавою в контексті нашого дослідження є дисертаційна робота Т. Рахметова [3], в якій розглядаються теоретичні основи підготовки учнів середніх шкіл до праці фермера в умовах упровадження нових форм господарювання на селі. На думку цього автора, глибокі зміни в земельних відносинах і в житті селян, багатокладність економіки аграрного сектору висувають якісно нові вимоги до людини як суб'єкта суспільного виробництва. Він стає робітником нового типу, господарем, власником землі, головною виробничою силою в сільськогосподарському виробництві, а творчий потенціал майбутніх фермерів закладається ще в школі. У цьому зв'язку вказаний автор посилається на слова академіка К. Тімірязєва, який писав, що «поліпшення фермерського господарства потрібно починати тільки зі школи».

У своїх публікаціях ми також намагалися розкрити деякі особливості підготовки інженерно-педагогічних та робітничих кадрів для новостворюваних фермерських господарств України [4; 5].

У публікаціях вищевказаних авторів розглядаються переважно техніко-економічні та організаційні питання розвитку фермерства в сучасних умовах. Питанням підготовки робітничих кадрів приділяється незначна увага, вважається, що фермером може будь-яка людина, яка бажає працювати на землі. Взагалі, в Україні нині поки що не існує дієвої системи відбору робітничих кадрів для фермерських господарств, які перебувають у процесі свого становлення.

Мета статті. Питання підготовки робітничих кадрів для фермерських господарств є недостатньо дослідженими, що обумовлює необхідність проведення пошуків найефективніших шляхів підготовки робітничих кадрів для вказаних агроформувань.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що підготовка робітничих кадрів для фермерських господарств у системі професійної (професійно-технічної) освіти повинна розпочинатися насамперед із підготовки високоосвічених педагогів професійного навчання у вишах. Сучасний випускник закладу вищої освіти спеціалізації «Професійна освіта. Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології» має бути підготовлений до швидкого реагування на зміни вимог вітчизняних та міжнародних ринків праці, запровадження нових інноваційних технологій у галузі професійної освіти, технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, бути професійно мобільним, здатним до самоосвіти та самовдосконалення.

Нині в період соціально-економічного розвитку села відбуваються глобальні зміни як у технологіях виробництва продуктів сільського господарства, так і форм власності, а створення і функціонування сучасних фермерських господарств в Україні стає уже реальністю. Для таких агроформувань потрібні вже зовсім не ті робітничі та управлінські кадри, які готували в умовах радянської системи освіти. Це висуває особливі вимоги як до всіх суб'єктів економічної діяльності, так і до учасників освітнього процесу. Для фермерських господарств нагальною стає вимога виробляти більше якісної, екологічно чистої сільськогосподарської продукції високої якості з найменшими затратами. У цих умовах потрібен не просто працівник, який буде виконувати свої функціональні обов'язки відповідно до задалегідь підготовлених інструкцій, а професіонал, котрий у будь-яку працю буде вносити елементи творчості, що буде, в кінцевому підсумку, сприяти отриманню прибутку.

Високі технології, науково-технічні ідеї та розробки, загалом наукомістка продукція є головною рушійною силою стійкого розвитку будь-якої країни. У цих процесах діяльність майбутнього педагога професійного навчання, який згодом буде готувати робітничі кадри для

аграрної сфери економіки, відіграє домінуючу роль. Однак сучасна освітня практика й досі не може задовольнити такі важливі професійні запити реаліями освітнього процесу в закладах вищої освіти. Тому проблема пошуку й реалізації у педагогічній практиці дієвих чинників формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання з технології виробництва та переробки продуктів сільського господарства наразі є вкрай актуальною. Діяльність сучасного педагога професійного навчання повинна базуватися на методологічних орієнтаціях, спрямованих як на загальнонаукові, так і на професійні методи пізнання та засвоєння дійсності. Виникає соціальна потреба підготовки фахівців, зокрема для системи професійної (професійно-технічної) освіти, які володітимуть високою професійною кваліфікацією, здатностями успішно реалізовувати в аграрній сфері свій творчий потенціал на вітчизняному та світовому ринках праці в умовах конкурентного середовища.

Дослідження підтверджує необхідність вивчення майбутніми педагогами професійного навчання інформації про сучасні підходи до методик підготовки фахівців аграрного профілю, здатних експлуатувати нову сільськогосподарську техніку, устаткування і технології. Не менш важливим під час професійної підготовки є розкриття перед студентами нововведень, які забезпечать підвищення родючості ґрунтів сільськогосподарського призначення, зростання продуктивності тварин та урожайності польових культур, упровадження нових ресурсозберезувальних технологій виробництва і зберігання продукції, шляхів удосконалення техніко-технологічного потенціалу сільськогосподарських підприємств у цілому. Порівняльний аналіз особливостей застосування інноваційних технологій у галузях освіти та сільськогосподарського виробництва підтверджує необхідність їх одночасного застосовування у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання спеціалізації «Професійна освіта. Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології».

Проблеми підготовки робітничих кадрів для фермерських господарств України тісно пов'язані із загальними проблемами соціально-економічного розвитку країни. Серед найважливіших із них називають скорочення чисельності сільського населення, низьку обізнаність робітників щодо застосування новітніх розробок, відсталість матеріально-технічної бази аграрних підприємств, низьку заробітну плату, несприятливі умови праці, тому в уяві молоді галузь сільськогосподарського виробництва не є перспективною.

Механізм підготовки робітничих кадрів як для новостворених, так і функціонуючих фермерських господарств у сучасних економічних умовах має свої особливості та відмінності.

Так, Закон України «Про Фермерське господарство» від 16.06.2003 р. № 973-IV визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України [1]. Закон спрямований на створення умов для реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України.

Виходячи з вищевикладеного, працівник фермерського господарства повинен мати ґрунтовні знання з правових дисциплін, економіки, соціальних питань, основ підприємницької діяльності, технології виробництва та переробки сільськогосподарської продукції тощо.

Нами було з'ясовано, що в підручниках, за якими проводиться підготовка кваліфікованих робітників для аграрної сфери України, не приділяється належної уваги питанням щодо особливостей агро- та зоотехнологій виробництва продуктів рослинництва та тваринництва в фермерських господарствах. Це не випадково – адже в умовах радянської системи основною організаційною формою господарювання на селі були колгоспи та радгоспи.

Вважаємо, що в умовах педагогічних вишів при підготовці педагогів для системи професійної освіти у навчальні плани потрібно вводити навчальні дисципліни, раніше не властиві для цих закладів освіти. До них, наприклад, слід віднести такі навчальні предмети, як «Основи агрономії», «Технологія виробництва та переробка продуктів сільського господарства», «Експлуатація машинно-тракторного парку» та інші, які раніше вивчали

виключно у вищих навчальних закладах аграрного профілю.

Оскільки фермерські господарства виникли шляхом виходу їхніх власників із сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності, то засновники фермерських господарств не мали необхідного професіоналізму, стартового капіталу, не одержали вони й належної підтримки з боку держави. Ринково-підприємницьке середовище, зокрема кон'юнктура на ринку засобів сільгосппризначення і сільгосппродукції, було й залишається вкрай несприятливим для усіх аграрних товаровиробників. Проте слід зазначити, що сільськогосподарське фермерське кооперування виконує досить важливу економічну функцію, об'єднуючи товаровиробників у напрямі підвищення ефективності використання належного їм ресурсного потенціалу.

Розглянемо детальніше основні функціональні переваги та недоліки великих агрохолдингів та малих за площею земельних угідь фермерських господарств у сучасних умовах, які нині є основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції в Україні. Знаком + (плюс) позначимо переваги цих господарств, а знаком – (мінус) їх функціональні недоліки (табл. 1).

Таблиця 1

**Переваги та недоліки великих агрохолдингів та малих за площею
земельних угідь фермерських господарств**

№ з/п	Показники	Агрохолдинги	+ або -	Фермерські господарства	+ або -
I Техніко-економічні показники					
1	Продуктивність сільськогосподарської техніки	велика	+	низька	-
2	Можливість переробки власної продукції	у рідких випадках	-	є можливість	+
3	Транспортні витрати на доставку працівників до робочих місць	значні	-	малі	+
4	Проблеми з реалізацією власної продукції	зазвичай відсутні	+	мають місце	-
5	Можливість виходу на зовнішні ринки	можливі	+	мають місце певні труднощі	-
II Спеціалізація в рослинництві та тваринництві					
6	Набір вирощуваних польових культур	обмежений	-	більш широкий	+
7	У структурі посівних площ переважають с/г культури	економічно привабливі (зернові, олійні та ін.)	-	зернові, кормові, овочеві, плодово-ягідні та ін.)	+
8	Вирощування худоби	як правило, не займаються	-	вирощують у незначній кількості	+
9	Добрива, які використовуються у виробничому процесі	переважно промислові мінеральні, рідко органічні	-	органічні та мінеральні	+
10	Можливість застосування сівозміни	є можливість	+	є певні труднощі	-
11	Можливості впровадження сучасних агротехнологій	є можливість	+	можливості обмежені	-
III Соціально-економічні показники					
12	Підготовка кадрів	знаходять, як правило, на стороні	-	готують власних фахівців	+
13	Система підготовки керівних та робітничих кадрів	вузькопрофільна	-	універсальна	+
14	Зайнятість трудових ресурсів	в основному сезонна	-	як правило, круглорічна	+
15	Зацікавленість працівників у кінцевих результатах роботи	не велика	-	значна	+
16	Кількість постійних (штатних) управлінських кадрів	значна	-	невелика кількість	+
17	Можливість зовнішнього кредитування	можливе	+	проблематичне	-
18	Порушення трудової дисципліни	мають місце	-	і випадки поодинокі	+
19	Випадки крадіжок отриманої продукції та інших цінностей	можуть мати місце	+	як правило, відсутні	-
Всього, позитивних показників			6		12

Як видно з наведеної таблиці, у ракурсі питання, що розглядається, найважливішими є функціональні соціально-економічні показники. Так, якщо великі агрохолдинги звертаються переважно до робітничих кадрів вузької спеціалізації (механізатори, водії та ін.) на стороні, то фермерські господарства готують майбутніх робітників власними силами з універсальною підготовкою. Аналіз різних позитивних та негативних функціональних показників, наведених у таблиці, показує, що фермерські господарства мають очевидні переваги перед великими агрохолдингами (відповідно 12 позитивних пунктів у фермерських господарствах проти семи пунктів у агрохолдингах). Вказаний аналіз свідчить про те, що у недалекій перспективі головними виробниками сільськогосподарської продукції в Україні будуть фермери.

Нині для українських реалій надзвичайно цінним є досвід зарубіжних країн щодо підготовки робітничих кадрів для фермерських господарств, оскільки зазначені господарства в розвинутих країнах світу функціонують уже досить тривалий час.

Зокрема, зупинимось коротко на досвіді підготовки та відбору майбутніх робітників для роботи в аграрній сфері на прикладі Німеччини та Великобританії.

У цьому ракурсі досить цікавою є система підготовки кадрів робітничих професій для фермерських господарств у Німеччині. У цій країні в межах дуальної професійної освіти у фермерських господарствах учні оволодівають, передусім, професійно-практичними навичками, перелік яких закріплений у типовому плані положення про освіту. У подальшому проводяться освітні заходи в спеціалізованих школах, наприклад, курси із сільгосптехніки, тваринництва, зварювання та ін. Водночас зміст програм професійних шкіл обов'язково узгоджується з виробничим навчанням. Якщо середній бал успішності учня 2,5 і вищий та є достатній рівень знань з англійської мови, то є можливість отримання атестата про неповну середню освіту разом зі свідоцтвом про здобуття професійної освіти.

Окрім суто професійних шкіл, де готують робітників для фермерських господарств, у Німеччині є велика кількість інших навчальних закладів для аграрної сфери, де можна отримати відповідну кваліфікацію. Так, у технікумах готують до іспиту на звання майстра, а у вищих школах землеробства можна отримати кваліфікацію майстра виробничого навчання. Школи техніків дають кваліфікацію з різних професійних сфер, наприклад, аграрної інформатики, молочного господарства та ін. [6, с. 476].

Заслуговує на увагу процес відбору та вимоги до робітничих кадрів для роботи у фермерських господарствах на прикладі Великобританії [7].

Так, одним із перших етапів найму додаткового працівника або заміни одного працівника іншим є підготовка опису роботи. Обов'язково думають про те, якою повинна бути людина, яку запрошують для виконання цієї роботи, і як вона буде «вливатися до складу» наявної на фермі робочої сили. Якщо ж призначення на нове місце є підвищенням по роботі, то надають перевагу кому-небудь із працівників ферми.

В описі робочих обов'язків, або в посадовій інструкції, чітко вказують, кому повинен підпорядковуватися новий фермерський робітник, вид його роботи, включно з основними операціями, ступенем відповідальності й повноважень, розміром платні, тривалістю робочого дня або тижня, святами і відпустками, умовами надання житла, порядку виходу на пенсію та іншими подробицями. При заповненні анкети вказують трудовий стаж, отриману професійну підготовку, кваліфікацію, характер, сімейний стан, особисті інтереси або здібності, стан здоров'я, а також інші деталі, що стосуються цієї посади. Обов'язково вказують необхідність професійної перепідготовки.

Вважають, що як посадова інструкція, так і анкета повинні бути складені так, щоб ними можна було користуватися і в подальшому; до них також додають короткий опис ферми і місця її розташування, щоб всю цю інформацію можна було надіслати на нове місце.

Будь-який фермер бажає, щоб у його господарстві працювали найкращі фахівці, тому й оголошення має бути складене так, щоб привернути їхню увагу. Вартість оголошення може швидко окупитися, якщо на нього відгукнеться дійсно першокласний фахівець. Обирають відповідні видання і розміщують у них дієву рекламу. Оголошення має бути небагатослівним, але інформативним і містити всі необхідні відомості про роботу, наприклад, розмір заробітної

плати, умови праці, можливість надання житла тощо. Повинна бути чітко обговорена процедура прийняття працівника на роботу. Зазвичай вказується телефон роботодавця, що полегшує встановлення контактів.

Висновки та перспективи проведеного дослідження. Проведений аналіз дає можливість дійти таких висновків щодо сучасного стану, перспектив підготовки та відбору робітничих кадрів для фермерських господарств. Організація ефективної діяльності фермерських господарств неможлива без висококваліфікованих робітничих кадрів. Починати їх необхідно з підготовки висококваліфікованих педагогів професійного навчання, які згодом працюватимуть у системі професійної (професійно-технічної освіти) освіти та готуватимуть майбутні робітничі кадри для фермерських господарств. Вони повинні отримувати всебічні знання з різних питань господарської діяльності вказаних господарств. В умовах сьогодення важливою є також підготовка майбутніх робітників фермерських господарств в умовах дуальної освіти, як це практикується в багатьох розвинених країнах світу. Людський чинник як найважливіший складник продуктивних сил буде, на нашу думку, сприяти в перспективі виходу агропромислового комплексу країни з тривалої кризи. До цього часу багато питань підготовки робітничих кадрів для вказаних господарств, організація обліку в них та управління на цих підприємствах є дискусійними.

Перспективи проведеного дослідження вбачаємо у глибшому вивченні тривалого досвіду функціонування фермерських господарств розвинених країн світу та перенесення його позитивних сторін на українські реалії.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про Фермерське господарство» від 16.06.2003 р. № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>
2. Росновський М. Г. Створення та функціонування фермерських господарств в Україні: педагогічний аспект. *Зб. наук. праць ГНПУ ім. О. Довженка. Серія: Педагогічні науки*. Глухів, 2015. Вип. 27. С. 225–230.
3. Рахметов Т. С. Подготовка учащихся средних школ к фермерскому труду в новых условиях хозяйствования (на материале республики Дагестан): дисс. ... канд. пед. наук. Махачкала, 1997. 164 с.
4. Росновський М. Г. Особливості професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів в контексті сучасних реформ в сільському господарстві України. *Філософсько-педагогічні аспекти формування свідомості технічної інтелігенції*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Красноармійськ, 12 березня 2014 р.). Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2014. С. 100–104.
5. Росновский Н. Г., Т. В. Самусь. Теоретические и практические аспекты подготовки будущих инженеров-педагогов в контексте развития фермерских хозяйств на Украине. *Актуальные проблемы профессионального и технологического образования*: материалы междунар. научн. конф. (г. Курск, 19–21 ноября 2011 г.). Курск, 2011. С. 74–79.
6. Аграрна економіка. Том 1. Фермер: базовий рівень. Видавництво Баварського Земельного Об'єднання ТОВ & Ко. Командитне товариство, Мюнхен / Німеччина, 2007. Т. 1. 615 с.
7. Бакетт М. Фермерское производство: организация управление, анализ /пер. с англ. А. С. Каменского. Москва: Агропромиздат, 1989, 494 с.
8. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: навч. посіб. / під ред. проф. І. М. Брюховецького. Суми: Обласна друкарня, Видавництво «Козацький вал», 2001. 474 с.

TRAINING OF WORKERS FOR FARMS IN UKRAINE: PEDAGOGICAL ASPECT

Rosnovskiy Mykola

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Chumachenko Olena

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. *There is a need to train a new generation of workers for farms due to the change of ownership in independent Ukraine. The article considers the main requirements and features of training workers for farms in terms of their formation and development in Ukraine. It is emphasized that in today's conditions it is necessary to create a virtually new school of training for farms that will have diverse knowledge and skills.*

Purpose. *The issues of training workers for these farms are insufficiently studied, which led to*

the search for the most effective ways to train workers for these agricultural formations. Until now, the issues of training workers for these farms, the organization of accounting in them, and management in these enterprises are debatable. The human factor, as the most important component of the productive forces, will contribute in the long run to the country's agro-industrial complex out of the long crisis.

Methods. *The article provides examples of professional skills, knowledge and characteristics of the selection of future farm workers in some developed countries. A comprehensive approach to the problem of training workers for farms in Ukraine is used. In particular, the authors of the article point out that this important problem needs to be addressed, starting with the training of teachers of vocational training in agricultural education in higher education institutions. A functional analysis of the advantages and disadvantages of large agricultural holdings and small farms at present. Important advantages of farms over other forms of agribusiness are indicated. It is concluded that in the future the farming system will occupy a prominent place in the production of agricultural products in Ukraine.*

Originality. *The study indicate that the organization of effective activity of farms is impossible without highly skilled workers. Their training should begin with the training of highly qualified teachers of vocational training, so that in the system of vocational (professional training) education future workers for farms could receive comprehensive knowledge on various issues of economic activity of these farms.*

Conclusion. *In today's world, it is important to train future farm workers in a dual education environment, as is the practice in many developed countries.*

The obtained results make it possible to study more deeply the long-term experience of farms of developed countries and to transfer its positive aspects to the Ukrainian realities.

Keywords: *farms, workers, professional training, foreign experience.*

References

1. Pro Fermerske gospodarstvo (*Zakon Ukrayiny*) [On Farming (Law of Ukraine)]. № 973-IV. (16.06.2003). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> [in Ukrainian].
2. Rosnovskiy M. H. (2015). Stvorenyya ta funkcionuvannya fermerskykh gospodarstv v Ukrayini: pedagogichnyi aspekt [Establishment and functioning of farms in Ukraine: pedagogical aspect]. *Coll. scientific works of O. Dovzhenko HNPУ «Pedagogical Sciences»*, (27), 225–230. [in Ukrainian].
3. Rakhmetov T. S. (1997). Podgotovka uchashhykhsya srednikh shkol k fermerskomu trudu v novux uslovyiakh khozyaistvovaniya (na materiale respubliki Dagestan) [Preparation of secondary school students for farm labor in the new economic conditions (based on the material of the Republic of Dagestan)]. (*Candidate's thesis*). Makhachkala. [in Russian].
4. Rosnovskiy M. H. Osoblyvosti profesiinoyi pidgotovky maibutnikh inzheneriv-pedahohiv v konteksti suchasnykh reform v silskomu hospodarstvi Ukrayiny [Peculiarities of professional training of future engineers-teachers in the context of modern reforms in agriculture of Ukraine]. *Materials All-Ukrainian. scientific-practical conf. «Philosophical and pedagogical aspects of the formation of the consciousness of the technical intelligentsia»* (pp. 100–104). March 12, 2014, Krasnoarmiisk: KP DonNTU. [in Ukrainian].
5. Rosnovskiy N. G., Samus T. V. Teoreticheskiie i prakticheskiie aspekty podgotovki budushhykh inzhenerov-pedagogov v kontekste razvitiia fermerskikh khozyaistv na Ukrainie [Theoretical and practical aspects of training future engineers-teachers in the context of the development of farms in Ukraine]. *Materials of the Intern. scientific. conf. «Actual problems of vocational and technological education»* (pp. 74–79). November 19-21, 2011, Kursk, Russia. [in Russian].
6. Agrarna ekonomika (2007). *Fermer: bazovyi riven*. Vydavnytstvo Bavarskoho Zemelnoho Obiednannya TOV & Ko. Komandytne tovarystvo [Farmer: basic level. Bavarian Land Association Ltd. & Co. Limited partnership]. Munich, Germany, (T. 1. 615 h.) [in Ukrainian].
7. Bakett M. (1989). *Fermerskoe proizvodstvo: organizaciya upravleniye, analiz* [Farm production: management organization, analysis]. (Trans. from English Kamensky A. S.) Moscow: Agropromizdat. [in Russian].
8. Bryukhovetsky I. M. (Ed.). (2001). *Osnovy pidpriyemnytskoi diyalnosti ta ahrobiznesu* [Fundamentals of business and agribusiness]. Sumy: Regional Printing House, Kozatsky Val Publishing House. [in Ukrainian].

Отримано редакцією 27.04.2021 р.